ЗАВЕТНИЯТ ТЕКСТ В СРЕДНОВЕКОВНАТА БЪЛГАРСКА КНИЖНИНА (ОПИТ ЗА КЛАСИФИКАЦИЯ)

Веселин Панайтов, Николай Николов

Понятието **ѕавѣтъ**[1] в старобългарската книжнина се формира под въздействие на библейската традиция и най-голяма честотност има употребата му, свързана със Свещеното писание - Стар и Нов Завет. Библейската традиция оформя както основното значение (завещание), така и по-страничните смисли (договор, съюз, удостоверяване на договора и съюза).

Наред с посочените значения в старобългарската култура (респ. в медиевистиката) присъства и още едно, което е в тясна връзка с ръкописната традиция - наративен монологичен текст, говорен (или писан) от името на авторитетна личност преди нейната смърт[2].

В старо- и среднобългарската книжнина заветни текстове (заветни думи и слова) се откриват предимно в агиографията, до голяма степен осмислени като **монос** в жанра житие. Заветните думи и слова отговарят на дидактичния патос на житието, като максимално експлицират императивите на религиозно-нравствения християнски идеал (особено при корпоративното четене предимно в манастирите). Тези завети условно могат да се нарекат *секундарни* (вторични), тъй като (за разлика от библейските завети) те най-често присъстват като композиционен елемент на жанра житие, но може да съществува и като самостоятелен текст в летописите или сборниците.

Тъй като житието в средновековието е един от основните жанрове за въздействие върху вярващите чрез фигурата на светеца като пример за религиозно поведение, заветните слова се осъзнават като сакрален текст в определена комуникационна ситуация, водеща до провокиране на християнско поведение като част от религиозно-идеологическия комплекс[3]. Може да се каже, че заветните слова в житията

---

[1] Статията е продължение на вече публикувана от нас работа: Заветът като понятие и жанр в старобългарската книжнина. - В: Преславска книжовна школа, т. 3, Шумен, 1998, с. 168-179.

[2] В случая няма значение дали този текст е исторически достоверен или фиктивен (по-късна добавка на книжовник, прекланящ се пред авторитета на светеца, мъченика, княза, т. е. „говорителя“). И в двата случая „заветът“ се възприема от следващите реципиенти като текст с високо ниво на истинност.

[3] За понятието *религиозен комплекс* вж.: *Н. В. Миняковичюс*. Религия в этнической структуре общества. - Вопросы философии, 1977, кн. 11, с. 112. *В. Кацунов*. Православието и българите през XVI в. - В: Българският шестнадесети век.

максимално изразяват стремежа за регламентиране на отношенията в социума - монашеското братство, духовните братя и сестри, християнската община (паството) като цяло. В известен смисъл може да се направи паралел между Посланията на апостолите (особено на апостол Павел) в контекста на Новия Завет и заветните слова на светците (мъчениците) в контекста на комуникативно-реторическата стратегия (и композицията) на жанра житие - и двата типа текстове могат да се разглеждат като синтезиран кодекс за желаното поведение на християнина в социума (до конкретните човешки действия и взаимоотношения). Заветните слова в житията допълват и доразвиват нуждата, отразена в апостолските послания и в манастирските устави (срв. устава на св. Василий Велики), духовните отци (апостоли, светци, манастирски настоятели, църковни водачи) да напътстват чрез съвети към духовен подвиг - ако биографичната част в житието е представяне на конкретния пример за повтарянето на архетипния Христов подвиг, то заветните слова в жанра експлицират необходимите нравствени устои за всяко едно мултиплициране на архетипалния модел.

Може да се каже, че заветните слова са включени в средновековната книжнина като степен в низходяща градация по отношение на йерархията на християнските авторитети в следния порядък:

1) библейски авторитети - Бог (Божия завет), Апостолите (Апостолски послания);

2) авторитет на църковни строители - свети отци (поучения и устави), учители;

3) авторитет на християнски светци;

4) авторитет на пострадал за Христовата вяра - мъченик;

5) авторитет на самоусъвършенстващ се християнин - пустиножител, отшелник, аскет;

6) светска личност, придобила авторитет и в религиозните среди.

Така погледнато, заветните текстове в житията са носители на белези, генетично свързващи ги с предходните авторитети, но притежават и специфични диференциращи характеристики, които ни дават основание да предприемем опит за вътрешната им класификация.

Като ситуиран елемент в житията заветните текстове са обусловени от типова ситуация - предсмъртната,- което ги вписва както в контекста на библейските речи-завещания (на видни политически мъже - Яков, Мойсей, Исус Навин, Давид), така и в контекста на Христовия нов завет: “И за това той е ходатай на нов завет, да би чрез смъртта, която стана за изкупване на престъпленията, които станаха в първия завет, да вземат призваните обещанието на вечното наследие. Защото дето има завещание трябва да стане и смъртта на завещателя. Защото завещанието е действително след

Сборник с доклади за българската обща и културна история през XVI век., С., 17-20.X.1994, с. 83-101.

смъртта на умрелите, понеже никога няма сила докле живее завещателят." (Евр 9:15-17).

Предсмъртната ситуация може да се определи като гранична (и по тази причина особено важна) зона между съществените за християнина състояния - живота и смъртта[4] в името на Христа. В края на живота си човек прави своята равносметка на изминатия път, на опита си, на своите грехове и победи; пред лицето на смъртта той е честен и откровен. Важността на подобен момент за изграждане на религиозно поведение винаги се е отчитал от създателите на културни текстове и по тази причина думите, изречени в такива условия, са били обект на особено внимание (независимо дали са реално изречени или приписани на персонажа).

И в секундарните (житийните) заветни текстове обща характеристика на адресанта и адресата е осъзнаването на избраничеството[5]. Адресантът на заветния текст е изявена обществена личност[6] (най-често пряко свързан с християнската църква и религия - светец, мъченик, религиозен деятел, аскет, основател на манастир и пр.).

Адресатът може да бъде единичен и множествен. В преобладаващото число случаи единичният адресат е обикновено наследник (пряк приемник). Множественият адресат присъства в заветните текстове в сборния образ на учениците, последователите, духовните братя и сестри, свещения клир и т.н., с които обикновено се асоциират идните поколения.

Според адресанта, адресата и наличието (респ. отсъствието) на първолични местоименни и глаголни форми и синтетични повелителни глаголни форми, заветните текстове, от една страна, могат да се разделят на *експлицирани* и *неексплицирани* (редуцирани, резюмирани, преразказани), а, от друга - на *моноактантни* и *полиактантни*.

По-нататък се предлагат примери от по-известни средновековни славянски текстове, които показват отделните типове заветни слова.

1. *Експлицирани* - предимно в пространните жития, с присъстваща заветна ситуация (и заветни думи):

1.1. *Моноактантни* - заветни текстове, които са предназначени за един адресат.

1.1.1. Пространно житие на св. Методий:

... по дн҃ьхъ же мнозѣхъ философъ на соудъ градъıи • рече къ меѳодию братоу своемоу • *се братє вѣ соупроуга бѣховѣ • единоу*

---

[4] Особен случай присъства в апокрифа за Енох, където възшествието на Енох при бога също се осмисля като гранична ситуация (преминаване в друга реалност, в друго измерение), защото се отделя от земния живот. Ср. по-долу.

[5] *Н. Шиваров, С. Вълчанов*. Вечното в двата библейски завета. Велико Търново, 1993, с. 109.

[6] В някои случаи адресантът се явява колективен, както е в мъченическите жития на светите 40 севастийски мъченици и на Теодор, Константин, Теофил, Калист, Васой и др. Ср. по-долу.

бра//здоу тажаща • и азъ на лѣсѣ падаю свои дн҃ь съконьчавъ • а ты любиши городу вельми то не мози горы ради оставити оученика своего • паче бо можеши къмь спсенъ быти ...[7].

1.1.2. Пространно житие на митрополит Петър от митрополит Киприан.

... яко оубо позна свое из мира шествїе и часъ ѹвѣдавъ, призываетъ нѣкоего, именем Протасїа, егоже бѣ князь старѣишиноу поставилъ. Князь же не прилоучи са тогда во градѣ. Бѣ же Протасеи инъ мѫж чтнъ и вѣрен и всякими дѣлы добрыми оукрашен. И рече емоу стль: „*Чадо, се азъ ѿхожоу ѿ житїа сего. Оставлю же снови своемоу возлюбленомѹ Їоанноу мть и мир, и блвенне ѿ бга, и сѣмени его до вѣка. Еликоже снъ мои оупоконлъ да воздасть емоу гь бгъ сторицею в мирѣ семъ, и животъ вѣчныи наследоуетъ, да не искоудѣетъ сѣмени его, обладами мѣстомъ его. И память его да оупространит са, таже в елико имаше влагалище дасть емоу, завѣщавъ на црквное соверъшение истощитъ и.*“ И всѣмъ вкоупѣ миръ давъ, и начатъ вечерню пѣти. И еще млтвѣ сѹщи во встѣхъ (вм. оустѣхъ) его, дша ѿ тѣла его исхождаше, самомоу на нбо роукы простершоу. Тѣло ѹбо на земли оста, дша же на нбса возлетѣ к жѣлаемомоу Хсоу.[8]

Същият mun заветен текст присъства и в Пространното житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак[9].

Таже настоещаго обитѣли призвавь, прѣдвъспомѣнѹтаго Арсенїа и томѹ мнюго злата прѣдстави. *Житїа моего* глѣ чстныи ѿче, врѣме съврьши се прочее, сего ради сїа възьмь, съхрани ноужде ради монастирскые, не бш вѣмь хотещее по нась црствовати, какови произволкнїем бѹдѹть*• И сїа оубо обители ради дасть, дроугѹю же честь ради страждѹщїих онѣх блженникь, прочаа же самь раздааше• Малимь того дѣланїе вѣдещимь, ноще бо въсе штоли до правилнаго часа истыцаваше по градѹ ходе и трѣбѹюще изыскоуе•[10]

---

[7] Най-ранният препис е в Успенския сборник, XII в., ГИМ, Синод. N 1063, л. 105c-105d. Срв.: Житията Кирила и Методия. С., 1986, с. 190. Тук и по-нататък в цитатите с курсив е означена заветната „реч“ на персонажа.

[8] *Б. Ангелов*. Из старата българска, руска и сръбска литература. С., 1958, с. 173-174. Цитираният текст у Б. Ангелов е по Хлудов N 107, сборник от XVI в.

[9] Най-стари преписи са Дечанският и Рилският в Панигирика от 1479 г. на Владислав Граматик.

[10] *А. Давидов, Г. Данчев, Н. Дончева-Панайотова, П. Ковачева, Т. Генчева.* Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак. С., БАН, 1983, с. 114.

1.2. *Полиактантни* - заветни текстове, които са предназначени за повече от един адресат.

1.2.1. Пространно житие на св. Методий[11].

... Приближати са начатъ врѣмя • покои приати ѿ страсти • // и многыихъ троудъ мьздоу • въпросиша же " рекъше • кого чоукши бче и оучителю чьстьныи • въ оученицѣхъ своихъ • да бы ѿ оученыа твоего тебѣ настольникъ былъ • показа же имъ единого ѿ извѣстьныихъ оученикъ своихъ • нарицаемаго горазда глм • *сь есть вашеа земля • свободь моужь оученъ же добрѣ въ латиньскыа книгы • правовѣрьнъ • то боуди божиа воля • и ваша любы иакоже и моа •* Събьравъшемъ же са имъ въ цвѣтьноую недѣлю • вьсѣмъ людьмъ • въшьдъ въ црькъвь и немогыи казавъ блгдати • цр̃ а и кнзя и клирикы и люди вьса • и рече *стрѣзвѣте мене дѣти до •г̃•иаго дне •* иакоже и бысть свитающоу •г̃•моу дни • прочеѥ рече • въ роуцѣ твои ги дшю мою вълагаю • на роукахъ же икрѣискахъ почи ...

1.2.2. Пространно житие на св. Йоан Рилски от Даниил Рилец[12].

И иако разѹме свое преставление призва свои ѹченици и начать имь глати със слъзами. И рече имъ: *Чада моа азъ кь гда ѹходѧ ви же вънимаите себе. Видесте мене како николиже ѡбленыхъ се еже вась ѹчити и паки глю вамь. Сътворите ѡтьческыа ѹставы и посническа преданыа иако да вси васъ познаютъ иако Іωанови ѹченици есте. Всегда съ гдемь пребѹдите и любовь кь гда имеите. Понеже любовь есть глава. Без любовь спасти се не можеть. Съ еретикомь дрѹжбы не имеите ни ѹченыа ихъ послѹшаите ни преданыа ихъ вънимаите. Съборныа и апльскыа црькви не ѡстѹпайте нь крепко и непоколебимо съдръжите. Оуди ваша на земли не ѹмертвите чада. Мирскыа неполезныа беседы бегайте рѹкоделыа трѹжданте се и тако трѹдомь насѹщыи хлебь притежаваите. Съмрьть всегда пред ѡчима имеите страхъ бжи и молитва непрестано въ ѹстехъ вашихъ. Тело и дѹшѹ въ чистоте съблюдаите бедствѹющимь вь напастехъ по силе помаганте. Аще кто ѿ братии с нечистыми борит се помисли сего непрестано*

---

[11] Успенски сборник, XII в., ГИМ, Синод. N 1063, л. 108d-109a. Срв.: Житыя Кирила и Мефодия. С., 1986, с. 196-197. Сходно е описанието на предсмъртната ситуация и в апокрифа "Завети на дванадесетте патриарси".

[12] Житието се намира в дамаскина на поп Йоан, писан през 1788 г. във Враца. Цитираме по: *Б. Ангелов*. Из старата българска, руска и сръбска литература. С., БАН, 1958, с. 92-93.

наказ8йте и поучан(те) 8тешаните 8твержданите да не запеть бѫдеть ѿ диавола и падет се. Гнев же и ıарость и паметозлобие и ненависть и зависть да не именѫет се ва вась ıако чѫжда сѫть сиѫ христианомь колико паче инокомь. И ıако иже гневь ѫдержа тои беса ѫдержа. Тако б҃жествени Iwань поучивь братиа вь страхъ б҃жии 8твердивь. И по моемь скончании не печалѫите неѫтешно чада. Аще теломь ѿидѫ ѿ вась нъ д҃хомь всегда с вами пребѫдѫ аще ви моѫ заповеди сьхраните. Аще ли не сохраните елика заповедахъ вамь не веселю се с вами.

Wни же ıако сиѫ слишаша начаша горко плакати: Комѫ нась wставлѧеши ѿ҃чє сирихъ. Wн же рече: *Не плачите чада нъ паче радѫйте се ıако идѫ предстоѧти Хр҃ѣтѫ. Ви же въ подвизехъ посници не 8ниваните ни раслабляите се но на всакь день аки начало пребивающе тако пребѫдите.* Тако б҃лжени 8тешивь своѫ ученики. Потомь причести се б҃жественихъ таинь тело и кровь Х҃ва и ѿпѫсти всехъ ѿити а с҃ти самь въ врътепе затвори се. И на молитвѫ себе wбрати и теплиа слъзи ѿ очи изливаше. И колена на землю преклонъ рече: Б҃же всехъ дръжителю приими грешнаго и недостинаго раба твоего и съчетай ме ликовъ избраннихъ. Ничто же на земли бл҃го сътворихъ боже. Сего ради твою молю бл҃гость повелити тебе да послеши приити аг҃лѫ бл҃гѫ ıако да не возбранень бѫдѫ ѿ лѫкавстниа дѫховь. И ина многа помолив се и рече: Г҃и въ рѫце твои предаю д҃хь мои. И абие вь рѫце б҃жии предадѐ д҃хь ...

1.2.5. Мъченическо житие на св. Василиск[13].

... и видѣвъ братиѫ и матерь своѫ • молѣаше сѧ имъ глаголѧ • *прѣбѫдѣте о вѣрѣ х҃совѣ • и молитвѫ сътворите о мнѣ къ г҃оу • да съконъчанъ бѫдѫ въ исповѣданиї семъ • азъ бо отъхождѫ отъ васъ • и отъсели не видите мене въ плъти • шъдъ же къ г҃оу молитвѫ сътворѫ за въı • и за вьсего рода крьстианьска • да и прѣстанетъ оуже коумирослоужениѥ ѡ҃чьстивъимъ • придетъ благодѣть х҃сова по вьсеи земи* ... (с. 16-17).

1.2.6. Мъченическо житие на Теодор, Константин, Теофил, Калист, Васои и др.[14].

---

[13] Супрасълски или Ретков сборник. Т. I, С., БАН, 1982, с. 49-50.
[14] Супрасълски или Ретков сборник. Т. I, С., БАН, 1982, с. 143-144.

Єдинъ же отъ нихъ блага рода отъ дѣдъ славенъ же племенемъ • васои именемь • свѣтелъ съı благодѣтиѭ и истинъныи х҃въ воинъ • радъ бывъ и божиѧ благодѣти исплнивъ сѧ • дроужинѣ своѥи рече • *станѣте добле ѡ братиа и мѫжьскъı за х҃а • на скрьнавааго сего • да вѣчьнъıѧ наслади мъ сѧ славъı • да поидемъ къ любьноуоумоу пѫти нашемоу • а никтоже отъ насъ не остани • аште ли кто тврьда оума не иматъ • да сѧ отълѫчитъ отъ насъ • не вѣсте ли господиѭ мои ѥако азъ на нашеи ѕеми • славенъ съı племенемь • высокъ же саномъ • богатъ же ѕѣло • на позориште мирънюѭ • точаахъ играахъ и троуждаахъ сѧ • тъгда ли имѣниа ради и човѣчьскъı похвалъı • и маловрѣменьнъıѧ сласти подвизаахъ сѧ • а нъıниа колико паче небесьнаго ради цѣсара • того ради братиа да възможемъ вьси • и да не вътори ѥавимъ сѧ мѫченикомъ хръстовомъ • доблїи за нь да постраждемъ • вѣдѣ се братиа ѥако никъıже човѣкъ бе съмрьти • да аште съмрьть прѣдьлежитъ • съмрьти да оубѣжимъ вѣчьнъıѧ • ѥаже бо нъıниа маловрѣменьнаа съмрть • сънъ праведнъıимъ нарицаѥтъ сѧ • да никтоже оубо отъ лика не остани • да тъчно вѣньца полоучимъ вьси • отъ мъздодавьца бога • и г҃а нашего їсоу хръста •* (с. 62-63)

1.2.7. Мъчение на св. 40 Севастийски мъченици[15].

... и вьсь оубо день и ношть оучаахѫ сѧ отъ с҃таго куриѡна • глаголаше бо имъ • *братиа по строю б҃жию дроужина бъıхомъ • въ маловрѣменьнааго сего житиа • да не отлѫчимъ сѧ оубо отъ себе • ни ѥакоже жнхомъ ѥдноѭ д҃шеѭ • и ѥдинѣмь оумомь • тако же и послоушьствоуюмъ • ѥакоже сьде бъıхомь искоушени • маловрѣменьноуоумоу ц҃роу • такождѣ потъштимъ сѧ искѹшени обрѣсти сѧ • б҃оу великоуоумоу ц҃роу* (с. 72, 4-14)

... ведомомъ же имъ • оучааше ѧ с҃тъıи куриѡнъ • глаголѧ • *братиа не възбоимъ сѧ • ѥгда бо вь ратехъ обрѣтахомъ сѧ • и помолиахомъ б҃а • то помагааше намъ и оделѣваахомъ • и вьси побѣгаахѫ • и мъı ѥдини м҃• пѹрѣдоу ихъ обрѫштахѹм сѧ • пѹмьните ли ѥгда сѧ брахѹмъ на велицѣи брани • съ слъзами мѹлѣхѹм б҃а • и дастъ намъ б҃гъ силѫ • да ово отъ них оубихомъ • овъı прогнахомъ • и ни ѥдїнъ отъ насъ не бъı ѩзвьнь • отъ толика народа • нъıниа оубо*

[15] Супрасълски или Ретков сборник. Т. I, С., БАН, 1982, с. 163.

трои сѫтъ пакости дѣѭштє намъ • сотона и доуѯъ и воєвода • нъ вьсѣко ѥдинъ ѥстъ съ нами и тъ же невидимыи бъ • дали сии оубо мⷨмъ да оудолѣѭтъ • да нє бѫдєтъ • нъ молѫ васъ • помолимъ оубо акъı въıнѫ нъınѣ бⷭа • и нє имѫтъ къ намъ прикоснѫти сѧ мысти и мѫкъı • ни ѫзъı • (с. 72, 20 - с. 73, 8)

Същият тип заветен текст се открива в Пространното житие на св. Филотея Темнишка от Патриарх Евтимий, XIV в. (познато днес по 16 преписа, главно руски) и в Мъчението на св. Юлияния, което е преведено вероятно доста рано от гръцки и е включено в Бдинския сборник от 1360 г.

Освен в агиографията експлицирани (нерепродуктивни) заветни текстове се откриват и в средновековните неканонични повести, разкази и апокрифи, напр.:

- в Александрията (моноактантен завет на Александър към жена му Роксанда и полиактантни към братята му Птоломей и Филон и към велможите му)[16];

- в разказа за българската царкиня Персика (моноактантни на майка ѝ Александра кам Персика);

- в Книга на Енох (полиактантен към синовете му Матусалам, Регим и Гаидад) - този текст до голяма степен е маркиран с характерното за фолклорното мислене *родителско наставничество* (подобни наставления присъстват в приказките и легендите[17]).

Послоушантє, чѧда моа, нє вѣⷨ камо грѧдѫ или что срѣщєт мѧ• Ннѣ, чѧда моа, нє ѿстѫпаитє ѿ Бⷭа; прѣд лицєⷨ гⷭниⷨ ходитє и сѫвы єго съхранѣитє; нє омраѕитє молитвы спсєнїє вашєго, да нє съкратит Гⷭь троуда рѫкь вашихⷯ; и нє лишаитє даровь Гⷭа, и нє лишит Гⷭь сънискашихⷯ и даролюбєѕнихⷯ своихⷯ въ хранилницахⷯ вашихⷯ; блсвитє Гⷭа и пръвѣнци стадними и пръвѣнци юнот вашихⷯ, и бѫдєт блсвєнїа на васъ въ вѣкы; и нє ѿстѫпитє ѿ Гⷭа и нє поклонитє сѧ бⷦмь поустошниⷨ, бѫгоⷨ иже нє сътворишѫ ннбси и ѕємлѧ, ни иниє твари, ты бо погыбнѫт и ты иже иⷨ сѧ поклонѧт• И да оувѣритъ Гⷭь срⷭца ваша въ страхⷯ свои• И ннѣ чѧда моа, никто же мєнє вьѕыщи, дондеже обрати мѧ Гⷭь къ вⷨ• [18]

---

[16] Два типа заветен текст присъстват и във вече цитираното Пространно житие на Методий, но там адресанти са св. Константин-Кирил (към брат си) и св. Методий (към учениците си).

[17] Вж.: *В. Панайотов, Н. Николов*. Заветът като понятие и жанр в старобългарската книжнина. - В: Преславска книжовна школа, т. 3, Шумен, 1998, с. 172.

[18] *Й. Иванов*. Богомилски книги и легенди. С., 1925, с. 168.

2. *Неексплицирани*.

При тези текстове е налице описанието на предсмъртната ситуация (предусещането за наближаващата смърт), но предсмъртните думи на персонажа (светеца, мъченика) са преразказани (резюмирани) повече или по-малко подробно, като само се щрихират темите от възможно по-обширен заветен текст. Достига се дори до пълно редуциране на заветната ситуация в топос, а заветните думи - до една лексема от типа „*(дълги) наставления, увещания, поучи (ги)*“. Първите могат да се определят като *преразказани*, а вторите - *елиптирани*.

2.1. *Преразказани*.

Типичен пример се открива в житието на св. Теодосий Търновски от патриарх Калист[19].

Ꙗко ѹбо видѣ себе до конца изнемогша и къ г҃оу хотѣща отити, призвавь коупно свое оученикы, таковаа тогда къ нимь изрече. прьвѣе ѹбо бл҃гочьстивѹю вѣрѹ съборные и ап҃льскые ц҃ркве, и православные тое догматы, хранити опасно и непоколѣблѥмѣ заповѣда. бѣгати же ꙗкоже лѣпо к҃ богомилскые сирѣ҃ масалїанскые ереси. по сих же и варлаамовїе и акїндинови и григорины и ѳанасїеви ереси. вѣровати же ꙗкоже прѣехо҆ изначела. и ничто же ни же прилагати ни же ѿѥмати, и ѿсоудѹ въ хоулѹ въпадати. ꙗкоже иже и Ⱥкїндиноу послѣдовавшеи злѣ похѹлише. създанїе глю҆ще юже на ѳавѡрсцѣи горѣ бывшѹю х҃воу б҃жьстьвнѹю славоу, облиставшоую тогда по истинѣ тамо славнѣ же ꙁѣлѡ и чюднѣ, по҆бнѣ же и с҃тые его заповѣди хранити крѣпцѣ. хранен бо ѡбоа сїа опасно, хрїстїанинь въ истинѹ по именованїѹ, и ѥсть и гл҃ѥт сѥ, къ сим же, ѿсѣченїе любити свое волѥ. житїе нестежателно и невысимо. пость же и въз҆рьжанїе, еже оуспивати стр҃ти обыкоше. оукротѣвати же гнѣвь, и оуспивати пль҃скаа двиꙁанїа. и мракь д҃шевныи ѿганѩти. и съкращенныѣ рещи, въсоу мокротѹ и сладо(с)ть изсоушаваѥть пль҃скоую. имже д҃шевное око чисто бывше, зрить себе по бж҃твномѹ дв҃дѹ и оубиваѥть въсегрѣшные земли. сирѣ҃ лоукавые помыслы ср҆ца нашего на оутрїа. Ѫ҃ъ и паметь съмрьтнѹю, еже имѣти тоу пр҆ѣ҆ очима выноу, и страшное сп҃сово испытанїе вънѥгда хощѥть соудити въсѣмь, и въздати комѹж҆о по съдѣанныихь ѿ нѥго. зрѣнїа же б҃жїа ꙗвѣ ꙗко оумнаго дѣанїа, те оставлꙗтисе ѿноудь. крѣпко бѡ

[19] Запазен е само българският превод на византийския оригинал в единствен препис, направен от Владислав Граматик и включен в състава на неговия Рилски панегирик от 1479 г. Вж.: *В. Златарски*. Житие и жизнь преподобнаго отца нашего Феодосіа. - СбНУ, 20, 1904, с. 1-41.

оружїє к͡с, и въсако съпротивныє силы непримѣсно. истинѣише же, врьха добродѣтѣлки любвє дрьжатисє єлика сила, іаже кєсть испльнкнїє въсѣхь бл҃гыхь. и єже вьсѣмь страннолюбїє творити. оудаліати же сє клеветы, и гнѣва же и ıаросты. и паметозлобїа и зависти, єже д҃шоу помрачають и тоуждѵ ѿ б҃а сътварають.

Сїа и мнѡжаиша таковаа наказавь тѣхь б҃жїи чл҃кь, д҃ховнѣ же и ѡ҃чьскы цєдє, жрѣвїи неѡ҃кмлєᵐ своимь оученикѡᵐ остави.

По жанрови и чисто технически причини в кратките жития заветната част се съкращава, тъй като целият текст на този тип житие е многократно по-малък от този на пространните жития.

2.1.1. Проложно житие на (св. Константин-Кирил и) св. Методий:

И *наоучь* же оученикы своѫ правѣи вѣрѣ• и *прорєкь* ѡ своєи см҃рти• прѣжᴬє трьми д҃ньми оуспє ѡ г҃и сь миромь ...[20]

2.1.3. Проложно житие на патриарх Йоаким I, чиято памет се чества само в Търново, а житието му не влиза в състава на Стишния пролог; познато е по единствен препис[21].

... и оувѣᴬвь своє прѣставлкниє и пороученоє моу стадо добрѣ кже оупасє *бл͡свивь. и наоучивь правовѣрно дрьжати сє.* призвавь оученикы своє и вь͡ при҃чь. и тѣ͡х бл͡свивь *и наоучивь и добрѣ наказавь.* конць жи҃ıа прикть. и прѣда͡ д҃шоу свою вь роуцє б҃оу живоу. кгоже вьзлюбивь.

Подобонен пример обаче съществува и в Пространното житие на св. Иларион Мъгленски от Патриарх Евтимий[22].

2.2. *Елиптирани* - в тях целият заветен текст присъства чрез отделна дума.

2.2.1. Успение Кириловo[23].

И оувѣдѣвь о своємь прѣставлени и призвавь оученика своєго, иже бы͡ еп͡пь въ Лѷкїѫ, Саввѫ, Аггєлара, Горазда, Наоума. *И сиχ*

---

[20] Намира се в ръкопис от 1330 г (Библиотека на Сръбската Академия на науките), писан от книжовника Станислав в Лесновския манастир. Вж.: *Й. Иванов*. Български старини из Македония. С., БАН, 1970, с. 290.

[21] Празничен миней N 23 в Библ. на БАН, нач. XV в., български, безюсов правопис, л. 156 а - 157 а. Вж.: *Хр. Кодов*. Опис на славянските ръкописи в Библиотеката на Българската академия на науките. С., 1969, с. 44-48.

[22] Около 30 преписа главно в сборници и панегирици с календарна подредба, винаги под дата 21 октомври; най-стар препис - в т.нар. Зографски сб. от 80-год. на XIV в., търновски правопис, сега в Зогр. ман. сиги. N 256 /171/.

[23] Най-стар препис в молдавски сборник със слова и жития, писан в 1439 г. от монаха Гавриил Урик, търновски правопис, л. 221 б - 224 б, РАН, Букурещ N 164, издаден от Б. Ангелов. Вж.: *Б. Ангелов*. Из старата българска, руска и сръбска литература. С., 1958, с. 43.

оувѣщавь о православнѣи вѣрѣ, наоучивь ихъ. **И тако прѣда͡є дх҃ъ свои въ рѫцѣ бо҃а**

2.2.2. Кратко житие на св. Климент Охридски от Димитър Хоматиан, т. нар. Охридска легенда.

„Когато пък настъпи времето на смъртта, след като към *своите наставления и увещания* примеси молебни и *назидателни слова* и се помоли за неутешимо скърбящото паство, което не можеше да понесе гибелта и лишението на добрия пастир, премина с радост към бога, когото възлюбваше.“[24]

Горните примери за секундарни (вторични) заветни текстове могат да бъдат обобщени в следната таблица:

ЗАВЕТЕН ТИП ТЕКСТ	ФОРМА НА ТЕКСТА	ГОВОРИТЕЛ	
		ТИП	ГРАМАТИЧЕСКО ЛИЦЕ
собствено завети	*монолог*	*персонаж*	*1 л*
преразказани	*преразказ*	*автор*	*3 л.*
елиптирани	-	-	-

Конкретните примери според типа адресант и адресат могат да бъдат представени по следния начин.

статут

адресант	адресат
първоучител на славянското племе	равноучител - “брате“
Петър - митрополит на Киевска и цяла Русия	посредник - старейшината на града Протасий, “мъж честен и верен“ - “чадо“
	легитимен (същински) - възлюбения син княз Иван I Калита
Стефан Дечански - цар сръбски, ктитор	Арсений, настоятел на манастира - “честни отче“
Методий - равноучител и равноапастол	- Горазд, приемникът
	- учениците му - “чада“
Филотея Темнишка - преподобна майка-светителка	свещеният клир
Юлияния - света мъченица	духовни братя и сестри
Йоан Рилски - основоположник на организираното монашество, пръв	- неговите преки ученици - **вси**

[24] Стара българска литература. Т. 4. Житиеписни творби. С., 1986, с. 397.

български отшелник, основател на манастир	**васъ познаютъ іако Іωанови ѹченици есте, чада моѧ**
Василиск - мъченик	- манастирските братя своите братя и майка му; **братиѫ и матерь своѭ**
Теодор, Константин и др. - Васои, мъченик, Христов воин	съмишлениците; **братиа**
40 Севастийски мъченици - Кирион, мъченик	съмишлениците; **братиа**
Иларион Мъгленски - основоположник на манастир	- цялото монашеско братство - иноците и стадото (паството)
Теодосий Търновски - ученик на основателя на исихазма Григорий Синаит, основател на обител	учениците му
Климент Охридски - пряк ученик на първоапостолите	скърбящото паство
Константин-Кирил - първоучител	учениците му

Статутът на адресанта (неговият авторитет) - *Бог : Апостол : Светец : Мъченик : Учител (Техни ученици) : Основоположник / Основател* - определя важността на посланията, изречени в заветните текстове[25]. В средновековния период (в частност в посочените тук славянски примери) заветният текст е функционално натоварен (позиционно определен) елемент от по-голяма жанрова структура: неговото значение може да бъде сравнено с въздействието, което оказва като цяло житието в контекста на богослужебния цикъл и на храмовото пространство - християнски (катарзистичен и дидактичен) пример за четящата и слушащата публика.

При максимално експлициране на нравствения идеал на християнството заветният текст чрез регулативно-консолидиращите и конститутивните си функции осъществява и специфично социално въздействие: да се провокира и да се мобилизира духовния потенциал за добродетелност и усърдие в този свят по пътя към съвършенството в името на Христа.

---

[25] В определени исторически моменти заветът (като текстова потенция или дори само като понятие) придобива изключителна стойност и започва да съществува самостоятелно, да се мултиплицира и дори фалшифицира. Така той от топос в текста се модифицира в топос в културата. Особена фреквентност понятието придобива в културни периоди, които са основани изключително на авторитарността. В тези случаи изреченият от авторитетната личност текст на практика се редополага с библейските послания като на практика се сакрализира, превръщайки се в програма за действие.